

SZEPESSY TIBOR

Egy antik regényíró

Achilleus Tatios és a *Kleitophón és Leukippé története*

Achilleus Tatios nem szorul különösebb bemutatásra. Regénye, a nyolc könyvből álló *Kleitophón és Leukippé története* egyike a teljes terjedelmükben ránk maradt görög szerelmi – más szóval „ideális” – regényeknek, melyek szerzőit, Achilleus Tatios mellett Charitónt, az ephesosi Xenophónt, Longost és Héliodórost a szakirodalom összefoglalóan „öt nagy”-ként szokta emlegetni. Az utóbbi évtizedek kutatása – hosszas bizonytalanság után – azt is tisztázta már, hogy a regény keletkezési ideje minden bizonnyal a Kr. u. 2. század utolsó harmadára esik,¹ abba a korszakba tehát, mely mai tudásunk szerint az antik regényirodalom fénykorának tekinthető. A kronológiai tisztázásban természetesen meghatározó szerepet játszottak a papiruszok: a *Kleitophón és Leukippé történetéből* eddig kilenc papirusztöredék került elő (a legutolsó alig néhány éve), vagyis a ránk maradt szerelmi regényekhez mérten számra a legtöbb,² és ezek nem kevesebb, mint hét (!) antik példányból származnak.³ A papiruszleletek tanúsága pedig csak alátámasztja azt, amit eddig is biztosan tudni lehetett: a regény szerzője, az ugyancsak regényíró Héliodórosszal egyetemben, sokat és szívesen olvasott szerzője lett a keresztény Bizáncnak. Ahogyan Héliodórosra, őrá is püspöki ornátust terítettek, mi több, Kleitophónt és Leukippét, Achilleus Tatios szerelmespár hőseit, éppenséggel a Decius-tól kezdeményezett keresztényüldözés két vértanú szentje, Galaktión és Epistémé szüleinek tették meg.

Ha Bizánc rajongott is Achilleus Tatiosért, a modern Európa afféle mostohagyerekként kezelte, az újabb korok olvasói fejcsóválva és homlokráncolva forgatták, kifogásokat emeltek, hibákat fedeztek fel benne, sok helyt értetlenül nézték. Mindennél többet mond, amivel Helen Morales indítja 2004-ben megjelent, Achilleus Tatiosnak szentelt könyvét: tudomása szerint, jegyzi meg, az első monográfiát ő írta Achilleus Tatiosról.⁴

Megütözést keltett mindjárt a narratív forma is: vajon miért alkalmaz én-elbeszélést,⁵ nem úgy, mint a többi szerelmi regény szerzője, és miért mindjárt kettőt, hiszen

¹ Részletesen lásd Karl PLEPELITS, *Achilleus Tatios = The Novel in the Ancient World*, ed. Gareth L. SCHMELING, Leiden – New York – Köln, Brill, 1996, 388 kk.

² Így látta már William H. WILLIS is, lásd *The Robinson-Cologne Papyrus of Achilles Tatius*, *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 1990/1, 76; az utóbbi másfél évtized folyamán azonban további papiruszok kerültek elő Achilleus Tatios regényéből.

³ Lásd részleteiben Albert HENRICHs, *Missing Pages: Papyrology, Genre, and the Greek Novel = Culture in Pieces: Essays on Ancient Texts in Honour of Peter Parsons*, eds. Dirk OBBINK, Richard RUTHERFORD, Oxford, Oxford University Press, 2011, 302 kk.

⁴ Helen MORALES, *Vision and Narrative in Achilles Tatius' Leucippe and Clitophon*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, 1.

⁵ Lásd többek között Bryan P. REARDON, *Achilles Tatius and Ego Narrative = Greek Fiction: The Greek Novel in Context*, eds. John R. MORGAN, Richard STONEMAN, London – New York, Routledge, 1994, 80–96.

(névtelenül) maga is mintegy belép a cselekménybe, hogy aztán kurta két caputnyi bevezető után személyesen kérje fel (1, 3-tól) kalandjai elmesélésére a második én-elbeszélőt, azaz regénye főhősét, Kleitophónt. S ha már felléptette és ezáltal keretes elbeszélésre teremtett lehetőséget, ugyan miért nem tér vissza Kleitophón, minekutána történetét bevégezte, a nyitó jelenethez, abba a gyönyörűségecs sidóni ligetbe, melynek fái alatt mesélni kezdett, elbeszélésével a regény tulajdonképpeni cselekményét megteremtve?

Fogas kérdések. Az én-elbeszélést mindenestre úgyszólván kötelezően alkalmazzák a korabeli „reális” regény képviselői, így – csak a legismertebbeket említve – Petronius, Lukianos és Apuleius. Náluk az én-elbeszélő emberi gyengéktől korántsem mentes, akit semmilyen tekintetben, szerelmesként sem lehet eszményinek, ideálisnak tekinteni: az én-elbeszélés alkalmazása tehát éppenséggel mintha a történet és a szereplők „realitását” kívánta volna hangsúlyozni. Achilleus Tatiós regénye – már az „első olvasó” tapasztalhatja – szintén jóval „realisabb” világba vezet, mint amit a többi négy szerelmi regényben megszokhatott, következésképpen az elbeszélői attitűd nála mondhatni rendhagyó megválasztása legalábbis nem látszik esetlegesnek és indokolatlannak.

A befejezés furcsa csonkoltságára azonban a mai napig nem született meggyőző magyarázat,⁶ azt viszont ma már senki sem gondolja, hogy a regény a hagyományozás során sérült volna meg, a ránk maradt számos kézirat legalábbis mindenütt egymással megegyező szöveget mutat. Különben is: elég egy pillantást vetni a regény kompozíciójára, tüstént kiderül, hogy szerzője teljes tudatossággal szerkesztett, a befejezéssel kapcsolatban szó sem lehet szerzői tévedésről, netán – horribile dictu – feledékenységről, az is céltudatosan formálódott olyanná, amilyenek ma is látjuk és olvassuk.

A *Kleitophón és Leukippé története* világosan négy, két-két könyv terjedelmű tematikai egységre oszlik.⁷ Az első kettő Kleitophón és Leukippé egymásra találását és közös szökésüket írja le, a következő kettő a menekülő szerelmespár hajótörését és Egyiptomban, a rablók között átvészelt (egyebek közt Leukippé látszathaláláig vezető) kalandjait és megpróbáltatásait kíséri nyomon. Ezek sorát folytatja a rendkívül mozgalmas ötödik és hatodik könyv is, de most Leukippé helyett Kleitophóné a főszerep: Leukippét látszólag újra meggyilkolják, Kleitophón házasságot ígér – a tudomása szerint megözevgyült – Melitének, ámde hamarosan kiderül, hogy mind Leukippé, mind Thersandros, Melité férje élnek, az utóbbi pedig mindhármuk ellen bosszút forral. Az utolsó két könyvben

⁶ Csak néhány kiragadott példa az idevágó nagyszámú – és sok esetben nemcsak egymástól eltérő, hanem egymásnak gyökeresen ellentmondó – interpretáció közül: Sophie RABAU, *Le roman d'Achille Tatius a-t-il une fin? Ou comment refermer une oeuvre ouverte?*, *Lalies*, 17, 1997, 139–149; Saiichiro NAKATANI, *A re-examination of some structural problems in Achilles Tatius' Leucippe and Clitophon*, *Ancient Narrative*, 3, 2003, 63–81; Ian D. REPATH, *Achilles Tatius' Leucippe and Clitophon: what happened next?*, *Classical Quarterly*, 2005/1, 250–265. A legfontosabb interpretációkról összefoglalóan lásd MORALES, *i. m.*, 143–151. (További példák lentebb, lásd 22. és 23. jegyzet).

⁷ Graham ANDERSON, *Perspectives on Achilles Tatius = Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II*, 34/3: *Sprache und Literatur*, hrsg. W. HAASE, Berlin – New York, de Gruyter, 1997, 2278–2299, 2281.

aztán, egy sok és váratlan fordulatot hozó peres eljárás végül meghozza az igazság győzelmét, Leukippé és Kleitophón számára pedig a házasságot jelentő happy endet.

Még többet árul el a szerzői koncepció tudatosságáról, ha a cselekmény menetét kissé tüzetesebben is szemügyre vesszük.

A többi szerelmi regény ismerőjét az első két könyvben egymás után érik a meglepetések:⁸ van ugyan szerelmespár, de – részben az én-elbeszélés folytán – az azokban hagyományos „szerelem az első látásra” itt nem kölcsönös, csupán Kleitophónnál valósul meg, és a szintúgy hagyományos „tüneményes szépség”-nek expressis verbis szintén nem mindkettő, hanem egyedül csak Leukippé minősül – akit egyébként apja, Sóstratos, a háborúba keveredett Byzantionból menekít Tyrosba fivéréhez, Kleitophón apjához. A leginkább meglepő azonban nem ez, hanem az az eseménysor, mely a regény első két könyvét kitölti, s amelyhez fogható a többi szerelmi regényben nem találunk. Azokban a két főhősnek elég egy ihletett pillanat, hogy egymással örök szövetségre lépjenek, kettőjük közül egyik sem kényszerül a másik szerelmét hosszú udvarlással felébreszteni és a magáéhoz forrósitani. Kleitophónnak ellenben nem adatik meg a kölcsönösség ihletett pillanata, őt tehát a regény első negyedében szükségszerűen csak az foglalkoztatja, hogyan tudná Leukippé kegyeit elnyerni. Ehhez aztán habozás nélkül kér baráti tanácsot, sőt szolgája közreműködését is igénybe veszi (épp ahogyan az antik komédia szerelmesei szokták), közben pedig, minthogy apja Kalligonét, vele féltestvér hűgát szánja feleségül, a Leukippével kötendő házasság szóba sem kerülhet. De mielőtt a szerelmi regényeket kedvelő olvasó végképp felháborodnék a könyvön, Achilles Tatios közbelép, leányát fenyegető álmod látat Leukippé anyjával, aki ijedtében beront leánya hálószobájába, s az utolsó pillanatban megakadályozza, hogy a szerelmespár véthessen a szerelmi regények szemérmes kánonja ellen (2, 23). Így, ilyen előzmények után kerül sor kettőjük szökésére. Ott aztán, bár Kleitophón szeretné az otthon balul sikerült találkat megismételni, az író a szerelmi regények szokványos menetébe ugratja át a cselekményt: Leukippé ugyanis, az álmában megjelenő Artemis istennőre hivatkozva, elzárkózik a javaslata elől, mert az istennő, férjül ígérve ugyan neki Kleitophont, egyelőre hajadon voltának őrzésére szólítja fel, amit Kleitophón – hasonló álmára visszaemlékezve – hajlandó is respektálni (4, 1).

Leukippé⁹ mostantól belép a többi szerelmi regény szeplőtlenül „ideális” hősnőinek sorába, s forduljon a sorsa ezután akár a legnehezebbre, végig rendületlenül hűséges

⁸ Vö. REARDON, *i. m.*, 86. kk.

⁹ Leukippéről lásd F. NAPOLITANO, *Leucippe nel romanzo di Achille Tazio*, *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Napoli*, 26, 1983–1984, 85–101; Elizabeth DOLLINS, *Leucippe: chasing Achilles Tatius' disappearing heroine*, *Rosetta* 12, 2012, 35–48; Nicola N. DÜMLER, *Constructing Self: Leucippe's personae in Achilles Tatius' Leucippe and Clitophon = Crossroads in the Ancient Novel: Spaces, Frontiers, Intersections: Fourth International Conference on the Ancient Novel*, eds. Marília FUTRE PINHEIRO et al., Lisbon, Edições Cosmos, 1–13; Katharine HAYNES, *Fashioning the Feminine in the Greek Novel*, London – New York, Psychology Press, 2003, 56–61.

marad Kleitophónhoz. Kleitophón viszont valamelyest más, úgy is mondhatnánk némileg „realisabb” megvilágításba kerül. Maga is makulátlan hűséggel viseltetik ugyan Leukippé iránt, még akkor is, amikor már halottként gyászolja (5–6. könyv), de azért egyszer, nehéz helyzetben – hamarosan kitérünk rá – mégis vét ellene. Az is megté-pázza kissé „ideális” regényhősi mivoltát, hogy a cselekmény folyamán nem is egyszer elagyabugyalják, s ő, bár tehetné, még csak nem is védekezik (2, 12; 5, 23; 8, 1)¹⁰ – és sorolhatnánk tovább. Mellesleg odavetett megjegyzése – mely szerint ő Aphrodité dolgaiban nem teljesen tapasztalatlan, hiszen a beavatást már korábban, a gyönyört pénzért szolgáltatók karjai között megkapta (2, 37) – a többi szerelmi regény hőseinek ajkán elképzelhetetlen volna!¹¹

A szerelmi regényekben kötelező hányattatás, s a mindig vele járó sorozatos kalandok és megpróbáltatások a harmadik és negyedik könyvben veszik kezdetüket, bevezetőül az éppen csak túlélte hajótöréssel, amire egyhamar a rablók fogságában átélte viszontagságok következnek, majd Leukippé látszólagos feláldoztatása (3, 15) és betegsége (4, 9–17) – kivált az előbbi valóságos horror. És itt jelenik meg Leukippé mellett, megint csak a szerelmi regények kelléktárából, a „csábító” is, nevezetesen a rablók ellen vezényelt különítmény parancsnoka, s mert a gyönyöréhes hadfi a döntő összecsapásban életét veszti, máris szövi hálóját Leukippé körül a következő, egy leszerelt zsoldos. Mindebből pedig az olvasó akár azt gondolhatná, hogy mostantól fogva már nagyjából a szerelmi regények ismerős menetét követi majd a cselekmény.

Nem így történik: a következő két könyv megint vaskos meglepetéssel szolgál. Leukippét az említett zsoldos kalózokkal elraboltatja, mikor pedig üldözőik hajója közeledik az övékéhez, visszariasztásukra – újabb horror – levágják egy nő fejét, s így sikerül is egérutat nyerniük (5, 7).¹² Az áldozatot Kleitophón Leukippének véli, elsiratja és mélyen gyászolja, magánya azonban nem tart sokáig, mert ismeretséget köt a dúsgazdag, szép és fiatal, férjét tengerbe vesztettnek tudó Melitével,¹³ aki belészeret és egyetlen vágya, hogy őt magához láncolja. Más szóval mintha az ő életében is föltűnnék a szerelmi regények obligát „csábító”-ja – csakhogy Melité, bár kétségtelenül szenvedélyes szerelmes, egyáltalán nem szolgál rá erre a minősítésre. Mert a csábítás klasszikus képlete három szereplőt igényel, egy emberpárt és még valakit, aki kettőjük közösségét,

¹⁰ Vö. Romain BRETHERS, 'Clitophon ou une anthologie de l'anti-héros' = *Les personnages du roman grec*, Actes du colloque de Tours, 18–20 novembre 1999, éd. Bernard POUDERON, Lyon, Maison de l'Orient Méditerranéen Jean Pouilloux, 2001, 181–191.

¹¹ Massimo FUSILLO tovább megy: „Kleitophón mindig félénknek és határozatlannak mutatkozik, mások tanácsától függ; egyszóval az antihéros összes jellemvonásával rendelkezik.” (*Il romanzo greco: Polifonia ed eros*, Venezia, Marsilio, 1989, 102.).

¹² Vö. Scott C. MCGILL, *The Literary Lives of a Scheintod: Clitophon and Leucippe 5. 7 and Greek Epigram*, *Classical Quarterly*, 2000/1, 323–326.

¹³ Melitéhez lásd Lia R. CRESCI, *La figura di Melite in Achille Tazio*, Atene e Roma, 1978, 74–82; Patrizia Livibella FURIANI, *Di donna in donna: Elementi "femministi" nel romanzo greco d'amore = Piccolo mondo antico: Le donne, gli amori, i costumi, il mondo reale nel romanzo antico*, a cura di P. L. F., Antonio M. SCARCELLA, Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane, 1989, 66 kk.

ravasz mesterkedéssel akár, vagy hatalmával visszaélve, megbontani igyekszik, ahogyan a többi szerelmi regényben is. Melité azonban holtnak hiszi Leukippét, amiképpen Kleitophón is Melité férjét, vagyis kettőjük formálódó kapcsolata elvileg semmiféle erkölcsi vagy polgári törvényt nem sért, mikor Isis templomában házassági szerződést kötnek. Kleitophónnak csupán az a feltétele, hogy igazi házasetüket, kegyeles emlékezésül a holt Leukippére, majd csak Melité otthonába, Ephesosba érkezve kezdjék meg – és Melité, nem szívesen ugyan, de ezt a feltételt is elfogadja. Achilleus Tatios Melitéje tehát távoli rokonságban sincsen a szerelmi regények szokványos, cinikusan kéjvágó csábítóival. Ő kezdettől fogva nem visszataszító egyéniség: szemlátomást nemcsak szenvedélyes, hanem megértő és tapintatos szerelmes, aki – a cselekmény távolabbi pontjain kiderül – emberséges is tud lenni, mi több, a folytatásban (szinte biztosan a szerelmi regények antik olvasóinak őszinte megdöbbenésére) lassanként a regény második, tragikus árnyalatú hősnőjévé magasodik.¹⁴ Nem hiába állította őt párba Leukippével Achilleus Tatios a regény végén foganatosított tisztasági próbákon.¹⁵

Ephesosba érkezésük után kettős pörölycsapás zúdul halogatva tervezett, de egyelőre be nem teljesült idilljükre: előbb kiderül, hogy Leukippé a látszat ellenére nem halt meg (5, 18), sőt ott él rabszolgaként Melité birtokán, aztán egyszerre beállít Melité tévesen holtnak nyilvánított férje, Thersandros is (5, 23). Mit tehet ilyen körülmények között a szerelmében mélyen csalódott Melité? A többi szerelmi regényből ismert csábítók most megtorlásul tébolyult tervek szónének Leukippé és Kleitophón ellen; a „csábító” Melité azonban nem hajlja semmiféle bosszúvág, ő hosszú belső tusakodás és keserű szemrehányások ellenére megértést tanúsít, mintegy áldását adja Kleitophónra és Leukippére, csupán azért könyörög Kleitophónhoz, hogy ne utasítsa vissza, legalább egyszer és utoljára tekintse őt feleségének. És Kleitophón enged neki.¹⁶

A figyelmes olvasó észreveheti, hogy a Kleitophón–Melité epizód nagy vonalakban voltaképp pontos párhuzama a regényt bevezető Kleitophón–Leukippé epizódnak, mindössze annyi a különbség, hogy ott Kleitophón volt, az utóbbiban pedig Melité a kezdeményező fél, s hogy amott még a közösen kívánt sem teljesedhetett be, itt pedig Melité az eddig tartózkodó Kleitophónt is meg tudta nyerni magának. És észrevehet az olvasó mást is. Ephesosba érkezésük előtt mindketten szégyenkezés és önvád nélkül élhettek volna házasetet, de Kleitophón makacs vonakodása miatt nem tették, utóbb viszont, annak tudatában, hogy mind Leukippé, mind Thersandros élnek, az a bizonyos „egyszer és utoljára” is kimeríthette a hűtlenség, sőt a házasságtörés fogalmát. Achilleus Tatios azonban nem ítéli el Kleitophónt és nemigen mentegeti a kérés telje-

¹⁴ B. P. Reardon szerint „ha van szereplő a történetben, aki törvényszerűen felkelti az olvasó rokonszenvét, az Melité”. *i. m.*, 87.

¹⁵ Vö. Charles SEGAL, *The Trials at the End of Achilles Tatius' Clitophon and Leucippe: Doublets and Complementaries*, Studi Italiani di Filologia Classica, 1984, 83–91.

¹⁶ Sandra SCHWARTZ, *Clitophon the Moichos: Achilles Tatius and the Trial Scene in the Greek Novel, Ancient Narrative*, 1, 2000–2001, 93–113.

sítését sem, Melitét pedig a regény végén még tapintatosan fel is menti:¹⁷ az a tisztasági próba ugyanis, melyet a bíróság mind Leukippé, mind Melité számára jóváhagyott (8, 11), nem csupán Leukippé érintetlenségét igazolta, hanem hitelesítette Melité esküjét is, melyet a Thersandrostól szájába adott nyilatkozatra tett, miszerint férje *távollétében* házasságtörést nem követett el. Csak a titkokba beavatott olvasó tudja, hogy megtörtént az bizony, jóllehet „egyszer és utoljára”, de már Thersandros *hazatérte után*. Az a kivételes egy lapsus pedig a regényből ítélve a két fél féltve és sikeresen megőrzött titka maradt (és persze az olvasóé), legalábbis amikor utóbb mindkettőjükkel kapcsolatban elhangzik a házasságtörés vádja, ez nem szerepel a vádhatóság bizonyítékai között.

Innentől fogva egy ideig a bosszúvágytól fűtött Thersandros, a regény leginkább sötét színekkel megfestett szereplője irányítja a cselekményt. Előbb áldozata lesz Kleitophón, a vélt házasságtörő, akit börtönbe hurcoltat, aztán Leukippé is, akit jogcím nélkül, orvul raboltat el, hogy aztán csábítással-hitegetéssel a maga szerelmi játékszerévé formálja. Ő lesz tehát Leukippével szemben a hagyomány összes vonásával felruházott és a vérszegénynek mondható korábbiakhoz képest összehasonlíthatatlanul sokoldalúbban bemutatott „csábító”, vele megküzdve adhatja bizonyosságát Leukippé igazi hősnőként annak, amit a 6. könyvet záró szenvedélyes dikciójában a fejéhez vág: őt sem a szép szó, sem a fenyegetés vagy a kínzás hűségében és tisztességében megtántorítani nem fogja.

Thersandros azonban korántsem mond le Leukippéről, álnokul felbérel valakit, hitesse el a házasságtörés gyanúja miatt börtönben sýnylódó Kleitophónnal, hogy Leukippét a féltékeny Melité meggyilkoltatta, így ugyanis, vélte ő, ha Kleitophónt felmenti is a bíróság, nem fogja majd kerestetni Leukippét, de másfelől a „gyilkos” Melitéhez sem tér majd vissza. Ezzel kezdődik a regény befejező két könyve. A folytatásban aztán – érdemes pontosan felidézni – összeül a bíróság, mely előtt Thersandros mindössze házasságtöréssel vádolja Kleitophónt – s mint az olvasó tudja, teljesen alaptalanul, hiszen mit sem tud arról, ami Kleitophón és Melité között „egyszer és utoljára” megesett. Ekkor szokatlan, egészen meghökkentő fordulat következik. Hitelt adva a börtönbe juttatott álhíreknek, a végletekig elkeseredett, szerelmét harmadszor is (!) holtak hívó hős maga is halni akar, tehát a tárgyaláson mindenki – és kivált barátai – elképedésére nem védekezik, a terhére rótt házasságtörést sem tagadja, hanem azzal vádolja magát, egyúttal Melitén is bosszút akarva állni, hogy a gyilkosságot Melitével együtt, közösen tervezték el, ez a vallomás ugyanis mindkettőjük számára a halálos ítéletet jelentette volna.

A bíróságnak tehát ettől fogva nem egy, de három, az elsőtől az utolsóig merőben alaptalan vádpontban volt tiszte döntést hozni, ráadásul előállt az a valószerűtlenül szélsőséges helyzet, hogy az alperes Kleitophón súlyosabb váddal illette önmagát,

¹⁷ Voltaképpen így tesz nevezetes könyvében Michel FOUCAULT is, aki szerint Kleitophón tette „an honourable, moral lapse” (*The History of Sexuality*, III, *The Care of the Self*, transl. Robert HURLEY, New York, Pantheon Books, 1988, 231.)

mint őt a felperes Thersandros, s hogy a védelem nem védte, hanem cáfolta a vádlott Kleitophón állításait.¹⁸ S csakugyan, jóllehet Melité esetében a bíróság elnapolta a végleges döntést, az ő kivégzésére haladéktalanul megtörténtek az előkészületek (7, 12); és ha nem tűnik fel a színen váratlanul Artemis papja és kíséretében Sóstratos, Leukippé apja, aki a háborút győztesen megvívó, az istennőnek ilyenformán hálaáldozatra kötelezett Byzantion küldöttségét vezette, vagyis ha a szent cselekmény kezdete meg nem akadályozza, a kivégzést végre is hajtották volna rajta.

Akárhogyan is, Leukippé után ezúttal Kleitophónon volt a sor, hogy a halál közvetlen közelébe jusson, akárcsak – mintegy kötelezően – a szerelmi regények hősei, hiszen az ideális regényhős adott esetben a halállal vagy az életveszéllyel is rettenthetetlenül néz farkasszemet: éppen ez hősi mivoltának legbiztosabb mércéje. Achilles Tatios azonban a külső hasonlóság ellenére megint jócskán eltér a kánontól. A többi szerelmi regény hősei is kerülnek olyan helyzetbe, hogy szívük választottját halottnak hiszik, ők is könnyek közt kesergik el, hogy életüknek nélküle nincs értelme többé, nekik is megfordul a fejükben az öngyilkosság gondolata, sőt olykor kísérletet is tesznek rá, mint ő, de korántsem úgy, hogy előbb valótlannal befeketítenék, házasságtörőnek és gyilkosnak vallanák magukat, hogy aztán megalázó módon bírói ítélet juttassa őket a bakó kezére. Az efféle „hősök” közé a peres eljárás Kleitophónja aligha illik igazán.

Most már nincs sok hátra a regényből. Eleven cáfolatul a perben elhangzott vádakra, Leukippének sikerül megszöknie Thersandros fogságából, Kleitophón gondjaiba veszi az Artemis szentély papja és a nemrég érkezett Sóstratos, Leukippé apja, a leleplezett és megszégyenült Thersandros pedig csúfos menekülésre kényszerül. A pernek és összes megpróbáltatásuknak vége, a történetet elbeszélő Kleitophón tehát beszámolhat arról, hogy Ephesosból Byzantionba hajóztak, ahol „végre meglelt a sokat áhított házasság” (8, 19: τοὺς πολυεύκτους ἐπιτελέσαντες γάμους).¹⁹ Csak így, a szertartás pompájának, kettőjük és a szülők boldogságának részletezése nélkül – ha a többi szerelmi regényt nézzük, prózaiban már nem is mondhatta volna. De nem ez Kleitophón végzava; mielőtt azonban azt is citálnánk, érdemes összefoglalni a cselekmény menetéből lesűrhető tanulságokat.

Az eddigiekből ugyanis nem csupán a regénykompozíció tudatos felépítésének további részleteire derült fény. Kiderült az is, hogy a *Kleitophón és Leukippé története* vitathatatlanul szerelmi regény, hiszen cselekménye – épp, mint azoké – a szerelmespár megismerkedésétől a házasságukig ível, amellet a lényegyet tekintve tartalmi elemeiben sem különbözik tőlük, ámde a nyilvánvaló műfaji rokonság ellenére azokhoz képest

¹⁸ És a per különösségeihez az is hozzájárul, hogy Artemis papja aristophanési szabadszájúsággal szólal fel a bíróság előtt: „Most előlépett a pap – szónoknak sem volt utolsó, az aristophanési gúnyolódást pedig módfelett kedvelte.” (8, 9, 1: Παρελθὼν δὲ ὁ ἱερεὺς [ἦν δὲ εἰπεῖν οὐκ ἄδύνατος, μάλιστα δὲ τὴν Ἀριστοφάνου ἐχθλωκῶς κωμωδίαν] ἤρξατο αὐτὸς λέγειν.)

¹⁹ Kleitophón bejelentésének prózaiságát Shadi BARTSCH is feltűnőnek találja: „Leukippével kötött házasságát csak kurta tényszerűséggel közli”. *Decoding the Ancient Novel: The Reader and the Role of Description in Heliodorus and Achilles Tatius*, Princeton, Princeton University Press, 1989, 92.

lépten-nyomon igencsak meglepő vagy éppen sokkoló fordulatokkal szolgál, azokhoz viszonyítva egészen újszerű látásmódot árul el.

Kleitophón a maga mondandója befejezésül hozzáfűzi még, hogy Byzantionból az esküvő után Tyrosba utaztak, s ott részt vettek nővére, Kalligoné esküvőjén, ő tehát négyük nevében kérte az isteneket, „őrizték az én és ő – Kalligoné férje – házasságát jó szerencsével” (8, 19, 3: τούς τε ἐμοὺς καὶ τοὺς ἐκείνου γάμους σὺν ἀγαθαῖς φυλαχθῆναι τύχαις). Jogos a kérdés: hogyan kerül ide Kleitophón nővére?

Vissza kell lapoznunk a regény elejére. Ott Kleitophón elmeséli, hogy apja – emlékszünk rá – eredetileg féltestvér nővérel, Kalligonéval tervezte őt összeházasítani (1, 3), ami ellen neki addig nem is volt ellenvetése, míg meg nem ismerte unokanővérét, a háború sújtotta Byzantionból hozzájuk, Tyrosba menekített Leukippét. Attól kezdve viszont annál kelletlenebbül várta, mikor fog hozzá apja a terv megvalósításához. Kalligoné háttérbe is szorul elbeszélésében, csak később, igen különös körülmények között lép a színre – az okot azonban, bár akaratlanul, Leukippé szolgáltatja. Leukippébe ugyanis még Byzantionban – pusztán hallomásból! – beleszeretett a „gazdag, de hitvány és tékozló” (2, 13, 1: πλουσίος, ἄσωτος δὲ καὶ πολυτελής) Kleisthenés, s minthogy Sóstratos nem volt hajlandó hozzáadni leányát, egyszerűen Tyrosba utazott, és minden lelkifurdalás nélkül elrobolta volna, de nem ismervén őt személyesen, tévedésből nem őt, hanem Kalligonét ejtette foglyul (2, 18). Hogy mi lett aztán Kalligonéval, csupán a regény vége felé derül ki, Sóstratos, Leukippé apja számol be róla Kleitophónnak, már nyugodt körülmények között, a per végeztével: Kleisthenés belészeretett Kalligonéba, Byzantionba érve gyöngéden és minden óhaját lesve udvarolni kezdett neki, mígnem utoljára viszonzásra talált a leánynál, közben pedig maga is gyökeresen megváltozott, feddhetetlen ember, buzgó és nagyra becsült polgár lett belőle – így aztán beleegyezését adta házasságukhoz (8, 17–18).²⁰

A regény ilyenformán nem is egy, hanem két, egymást kiegészítő, amellet duplán hangsúlyos happy enddel zárul.

Először is: minthogy a kettősség nyomatékosít, lehetetlen nem észrevenni, hogy egyik sem hagyományos, a szerelmi regények kánonjába illő esküvő, hiszen a boldogító esemény ezúttal egy korábban nem teljesen makulátlan lányszöktetőnek és egy nemrég még felelőtlen aranyifjú lányrablónak jut osztályrészül. Következésképpen az erkölcsi kódex rigorózus betartása – és ezt Achilleus Tatios regényének az előbbieken érintett más epizódjai is sugallják – nem feltétlenül garantálja, kisebb-nagyobb megsértése nem feltétlenül gátolja eleve a happy end megvalósulását. Más szóval a happy end igenis létrejöhet, de nem (vagy nem egészen) úgy, ahogyan a szerelmi regények hófehérre retusált idealizmusa, hanem ahogyan Kleitophón alaposan megszenvedett tapasztalata nem ritkán láttatja. A *Kleitophón és Leukippé* története tehát, talán ekként is fogalmazhatnánk, lényegét tekintve a többi szerelmi regény egyfajta átjavított-helyesbített

²⁰ A Kalligoné–Kleisthenés párról lásd Françoise FRAZIER, *Le Jeu de l'Amour et de la littérature dans le Roman de Leucippe et Clitophon d'Achille Tatius*, *L'Information littéraire*, 2001/2, 29–31.

olvasatának mutatkozik. S ha ez így van, mindjárt a kettős én-elbeszélés rejtélyére is megtalálhatjuk a magyarázatot: az első én-elbeszélő éppen azért adja át a szót a másodíknak, hogy az, mintegy a szerző helyett, a valóság realitásával korrigálja a többi szerelmi regény elvont világképét.

Másfelől pedig a kettős esküvő a csonkolt befejezés megformálásában is fontos szerepet kapott. Achilleus Tatios ugyanis alighanem ezekkel és így akarja lekerekíteni Kleitophón elbeszélését, s mert azt, az első én-elbeszélő maszkjában, éppen ő indította el, igazában az egész regényt. Belőle pattan ki, egy Európé elrablását ábrázoló kép láttán, az a banális megállapítás, hogy Erós a földön és az égben, mindenütt korlátlan úr (1, 2). Kleitophón ezt meghallva helyesel és hivatkozik a maga példájára, aztán megint az ő, az első én-elbeszélő kérésének engedve kezd mesélni. Vállalt témája a szerelem lévén, nem is indíthatja vallomását mással, mint a neki szánt Kalligonéval és a maga választotta Leukippével (1, 3). Ha tehát a két leány immár feleségként az utolsó fejezetekben is egymás mellett bukkan fel, az Kleitophón elbeszélésének, de az egész regénynek is félre nem érthetően a befejezését jelzi, világosan az egész regényen átívelő téma kezdő- és végpontját mutatva. És a regény kezdő- és végpontját – talán még világosabban – másként is jelzi Achilleus Tatios, erre szolgál egyfelől a két elbeszélő találkozását megjelenítő bevezető (1, 1–2). Másfelől éppen a keretelbeszélés olvasói hiányérzeteket keltő csonkolása: az utóbbi homályban hagyja, mit tesznek, hová mennek majd a befejező mondatok után az első én-elbeszélő és Kleitophón, s hol marad mellőle a valamikor nemrég²¹ feleségül vett Leukippé. Ezzel párhuzamosan a bevezető beszélgetésből sem derül ki, honnan került voltaképpen a két alkalmi ismerős a sidóni liget fái alá, a jéghideg vizet csobogtató patak közelébe, s ugyan mi szél hozta ide Kleitophónt a számára otthonos Tyrosból vagy Byzantionból.

A kezdő- és végpont kétszeres kijelölése folytán Achilleus Tatiosnak semmi esetre sem volt kényszerítő oka, hogy befejezésül megint Sidónba ugrassa vissza a cselekményt, regényét anélkül is logikusan lezártnak érezhette. Mivel azonban két én-elbeszélőjét két idősikban léptette fel – hiszen ha a bevezető beszélgetés a „ma”, Kleitophón története csak a „tegnap” vagy a „tegnapelőtt” lehet – mintha ő maga akarta volna előidézni, hogy a regényt befejező olvasóban hiányérzetek támadjanak, s ezeket a hiányérzeteket szemlátomást nem is igyekezett kielégíteni.

De tovább is mehetünk, a gyanú bizonyossággá érik, ha egy pillantást vetünk a többi négy szerelmi regényre. Mint Achilleus Tatios, azok szerzői is csak a happy endig pergetik a cselekményt, de azokban az auktorialis elbeszélő egy idősikot használ, a happy end tehát egyiküknél sem támaszt szükségszerűen olvasói hiányérzeteket. Mindamellet az ephesosi Xenophón és Longos, az esküvő, illetve az újraegyesülés happy endjéig eljutva,

²¹ A sidóni találkozás és Kleitophón „sokat áhított” házassága között nem telhetett el sok idő, legalábbis az első én-elbeszélő fiatal embernek láttatja Kleitophónt: „Annyi bizonyos, hogy külsődről ítélve korántsem régóta vagy beavatva ennek az istennek [Erósnak] a titkaiba”. (1, 2, 2: και γὰρ ὄρω σου τὴν ὄψιν οὐ μακρὰν τῆς τοῦ θεοῦ τελετῆς.)

mégis szükségét érzi, hogy a házaspár jövőjéről mondjon néhány szót, nagyjából úgy, ahogyan a népmesében szokás, hogy „boldogan éltek, míg meg nem haltak”. Achilleus Tatios erről a morzsányiról is lemond, tehát szinte elkerülhetetlen a következtetés, hogy céltudatosan hagyta magára az olvasót, eleve arra törekedett, hogy őt készítse az elvarratlannak tekintett szálak elvarrására, vagy tovább, szerencsés esetben egész regénye értelmezésére – tegyük mindjárt hozzá, nem Achilleus Tatios az egyedüli a szerelmi regények szerzői között, akiről ilyen szándék feltételezhető, a különbség legfeljebb annyi, hogy amazok a cselekmény folyamán kérdeznek, ő viszont a végszót kimondva, sőt a végszó kimondásával, s hogy amazok a cselekmény menetével korrigálhatják az – esetleg téves – olvasói interpretációt, ő viszont ilyesmire nem tart igényt. Az olvasói beavatkozás igénylése mindenesetre azt is jelenti, hogy a szerzői kérdésekre – tanú rá az idevágó szakirodalom – több és egymást nem is feltétlenül kizáró válasz érkezik.

Az eddig megfogalmazott válaszok számba vétele hosszadalmasra nyúlna, jellegük valamelyes sejtetéséhez néhány példa is megteszi. Elhangzott egyebek közt az a vélemény, hogy a keretelbeszélés csonkolásával Achilleus Tatios a cselekményben sorjázott számos meghökkentő fordulat után mindössze még egy utolsó meglepetést kívánt nyújtani olvasóinak.²² Ami felszínessége ellenére mégis megragad valamit a *Kleitophón és Leukippé történetének* jellegzetességei közül. Jóval mélyebbre hatol – de az előzőt nem cáfolja – az a magyarázat, mely Platónban látja a megoldás kulcsát, és nem csupán azért, mert az athéni mesternek is van, így a Parmenidés, csonkolt keretelbeszélésű dialógusa, hanem azért is, mert a regény elején az első én-elbeszélő épp olyan árnyas, patakától átszelt ligetbe vezet Kleitophónt, mint Phaidrost a *Phaidros* Sókratése,²³ arról nem is beszélve, hogy a cselekményben – nem kevésszer és nem is nagyon leplezetten – platóni eredetű gondolatok bukkannak fel – ahogyan J. J. Winkler a *Symposion* határsáról értekezve felhívja erre a figyelmet.²⁴ A szokatlan befejezés tehát egyfelől a rangját volna hivatva emelni a regénynek, másfelől pedig arra figyelmeztetné az olvasót, hogy ne szórakozást, hanem elsősorban megszívlelendő tanulságot lásson benne.

Előhozakodhatunk azonban egy hasonló jellegű, de irodalomelméleti vonatkozású magyarázattal is. Nem kétséges, a csonkolt keret által fölborzolt hiányérzetek elsősorban az esküvőt már maga mögött tudó Kleitophónra vonatkoznak: nem tudni, miért és mi célból van Sidónban, azt sem, hová ment elbeszélése után, nem tudni, hol van Leukippé, és egyáltalán: hol és hogyan élnek most, a házasság, a happy end után? A szerző azonban, mintegy eleve számítva az ilyen és efféle a hiányérzetekre, nem becsukja: becsapja olvasói előtt az ajtót, és ezzel jelzi, hogy szerelmi regényt ír, abban pedig

²² Lásd MORALES, *i. m.*, 143.

²³ Lásd többek között Karen NI-MHEALLAIGH, *Philosophical Framing: The Phaedran Setting of Leucippe and Clitophon = Philosophical Presences in the Ancient Novel*, eds. John R. MORGAN, Meriel JONES, 2007, 231–244.

²⁴ *Achilleus Tatius: Leucippe and Clitophon = Collected Greek Novels*, ed. Bryan P. REARDON, Berkeley, University of California Press, 1989, 170 k. (fordítása előszavában).

a befejezést az egybekelés, a happy end jelenti. De ez még nem minden. A második idősikkal²⁵ a regénye lényegét jelentő történetet Kleitophónnal mégis a happy end után, már férjként beszélteti el. Azt akarná sugallni ezzel, hogy a happy end fontos állomás ugyan, de korántsem a végállomás,²⁶ ahogyan az általa ismert szerelmi regények következetesen láttatják? Meglehet, s akkor visszamenőleg is értelmet kaphat az a feltűnően csupasz ténszerűség, mellyel Kleitophón – az imént volt róla szó – a maga happy end-jéről beszámol. Csakhogy a happy end végállomás-funkciójának megkérdőjelezésével Achilleus Tatiós mintha magát a szerelmi regényformát általában és benne saját regényét is megkérdőjelezné. Akkor pedig a *Kleitophón és Leukippé történetének* különös befejezésében akár a szerzői kétely burkolt megnyilatkozását is láthatnánk. Távolabbra pillantva azt, hogy Achilleus Tatiós mintha megsejtette volna, amit a „regény” értelmű angol *romance* és *novel* szavak, illetve azok különbsége jelent.

Bármiképpen legyen is, Achilleus Tatiós nehezen adja meg magát. Azt kell tennünk, amit a „filozófus” León javasol epigrammájában²⁷ a *Kleitophón és Leukippé története* minden olvasójának: „kutasd, mit mond, üzen, mi is a lényege”.

TIBOR SZEPESSY

An "Ancient Writer of Fiction"

The Adventures of Clitophon and Leucippe

After introducing the novel *The Adventures of Leucippe and Clitophon* by Achilles Tattius, the ancient novelist who is not well known in Hungary, the author analyses the most important critical remarks that have come up in the international essays referring to the novel. Eventually this essay offers a new solution to the very special problem of why the narrative frame is missing at the end, after Tattius started his novel using a framed structure.

²⁵ Más megfontolásokból kiindulva, mindenesetre Tim WHITMARSH is fontosnak tartja az „elbeszélő” Kleitophón megkülönböztetését az „elbeszél” Kleitophóntól, lásd *Reading for Pleasure: Narrative, Irony, and Eroticism in Achilles Tattius = The Ancient Novel and Beyond*, eds. Stelios PANAYOTAKIS, Maaiké ZIMMERMAN, Wytse KEULEN, Leiden – Boston, Brill, 2003, 202.

²⁶ Hasonlóképpen fogalmaz Tim Whitmarsh is, lásd *Narrative and Identity in the Ancient Greek Novel: Returning Romance*, Cambridge – New York, Cambridge University Press, 2011, 107: „a befejezés mellőzése nem csupán formális, esztétikai választás, hanem a regény identitás-felfogásához is kapcsolódik. Azt jelzi, hogy a házasság sem nem a történet végleges befejezése, sem nem az emberi szubjektum természet adta rendeltetése”.

²⁷ *Anthologia Graeca* IX 203. Az epigramma magyarul: „Szerelmesen sok kínt kiállott Kleitophón / s e könyv bizonyoság rá, igaz volt élete; / hát még ha Leukippét veszed: bámulja őt / a nagy világ, hogy ütlegelték, dús haját / vették, de bírta mind a sok-sok szenvedést, / s a rá nem egy, de három ízben mért halált. / Te is, barátom, hogyha igazul élni vágysz, / miről a könyv beszél, te félvállról ne vedd: inkább kutasd, mit mond, üzen, mi is a lényege: / ez majd segít, hogy tiszta vággyal célhoz érij!”